

Jékely Zoltán az új évezredben

Megemlékezés a költő születési centenáriumán

„Faj, templomok fölé nőtt szörnyü házak,
s a templomokban hol az Isten?

Miből kibalt az ábitát s alázat:

lelkem milyen szárnyékba menekítsem?”

Jékely Zoltán: *Az ötödik X után*, 1963

Jékely Zoltán 1935-ben papírra vetett aggodalmas előérzete – „Mi kétezerben nem élünk, szegénykém, / az új évezred nem lel itt bennünket...” – csupán a költő testi voltára nézve lett valóság. Műveit illetően, hogy „halála”, a feledés ne következék be mindaddig, míg beszélnek magyarul, a mi felelősségünk, és utódainké. Irodalmároké, tanároké, tanítványoké, versolvasóké. Az irodalmi köztudatban egyelőre ellentmondásos helyzetben látom Jékely Zoltánt, akit a harmincas évek közepén már az akkori új költőnemzedék egyik legnagyobb talentumának tartottak – nem is akárhó: Babits, Szerb Antal, Halász Gábor, Weöres vagy az Erdélybe szakadt hazánkfiaiak számos tekintélye. Ma illik tudni róla, hogy nagy költő és műfordító (leghíresebb művészi tolmácsolása a *Faust I.*, saját kedvence pedig – önvallomása szerint – a Széchenyi *Naplója*).¹ Illendő tudni továbbá, hogy édesapja Aprily Lajos volt, s hogy a nagyenyedi illetőségű család eredeti nevét nem az apa, hanem a fiú vitte tovább, művésznevet az édesapa választott magának. Azt már kevésbé tartja számon a változékony közvélemény, hogy Jékely, amellett, hogy nagyszerű költő, a XX. század legkiválóbb novelláíróinak egyike: mesteréhez, Krúdy Gyulához és annak ugyancsak nagy rajongójához, Máraihoz hasonlítható. A sötét évek és évtizedek sülyesztőjéből kikerülve, Jékelyt a szakma felelősei kevésbé rehabilitálták, mint például a költészetben Pilinszkyt, az epikában Ottlikot vagy akár az előbb említett Márait. Elég, ha csak a középiskolai és egyetemi oktatásban vagy a különböző alkalmakból elhangzó protokoll-listákban nézünk utána. Az értékelés azonban sohasem végleges, és ha lecsöngenek a szemfényvesztő divatkampányok, valamelyik új nemzedék ismét fölfedezi a szépséget s az emberséges érzelmeket verseiben, elbeszéléseiben, és ismét eljön Jékely ideje.

Művészi rangját mindenekelőtt lírájával vívta ki. Értékelésében az epikája még hozhat meglepetéseket – de ő maga szerényen úgy nyilatkozott idős korában, hogy a prózaírást mintegy mellékesen űzte. Igaz, hozzátette: némelyik novelláját – némi sortördeléssel-alkítgatással – versként is tálalhatta volna.² S valóban, ha prózájáról írnék, mindenekelőtt líraiságát, hangulati telítettségét, lélektani érzékenységét, láttató erejét és zeneiségében, mondatlejtésében, érzékeltető erejében felülmúlhatatlanul tökéletes nyelvezetét emelném ki. Líraiságon persze nemcsak eldalolható érzelmek értek, hanem filozofikusan felfogott életérzést is: mint sok nagy versében, úgy novelláiban is a szép s a borzalmas ellentéte, a létgyönyörűség s a halálfélelem, úgyszintén az etikai értékek meggyalázásától való iszonyodás kelt az olvasóban megrendülést.

Fogadtatása az 1948 utáni, hosszas elhallgattatása óta meglehetősen kihagyásokat mutat. A vele kortárs irodalom sok kiváló értőjének halála óta (Rónay Györgyre, Domokos Mátyásra, Baránszky Jób Lászlóra s még néhány pályatársára gondolok) csupán egy kismonográfia (Pomogáts Béla munkája), egy recepciógyűjteményen kívül (Lator László gondozta) s egy-egy versgyűjteményéhez írt utószó (Lengyel Balázs, Nagy Gáspár) ellenére kevesen akadtak, akik magas szinten törődnek Jékely Zoltán, e minden műfajában nagymester életművével. A költők közül még Mészöly Dezső és Tandori hivatkozik rá gyakran. Egyébként süket csönd övezi, mint nemzedéktársai közül például Kálnoky, Vas Istvánt. Benyomásom szerint valamikor a harmincas-negyvenes években tudomásul vették: van egy Jékely Zoltán nevű, kiváló költőnk – de minek foglalkoznának vele, ha ma már a vers amúgy is olyan kevesek ügye, mint a zenében a kamaramuzsika. Pedig az égiek az ilyen műveknek jobban örülnének ebben a lármás világban – ha is nem mindjárt az istenekre gondolok, hanem, az egetverő diszkódüböggéssel, fénypásmákkal sokkolt madarakra, a híres *Madár-apokalipszist* megíró Jékely kedvenceire gondolok. No de kit érdekelnek az „égiek”, akár madarak, akár angyalok?

Vajon van-e valami elfogadható magyarázata is annak, hogy ő jóval ritkábban egyetemi szakdolgozat- vagy beszédtema, mint a legnagyobbak közül József Attila, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Radnóti Miklós, Pilinszky, Nemes Nagy vagy Nagy László? Nehezen tárhatók föl az értéktudat változásai. Úgy gondolom, ma is korlátoltság „konzervatívnak” tartani egy fölvilágosultságra kényes költőt azért, mert a mesterien kezelt kötött formák és más nemes hagyományok híve. Talán a költészetében végbemenő radikális megújulásokat hiányolják. Nos, Jékely nem újítani akart mindenáron, hanem felnőni az emberi szív és elme lehetőségeinek legmagasabb ormaira. Fiatalon megtalált lírai hangján, formaelvén keveset változtatott, inkább a szellemi gyarapodás, a mindenkori korszellemmel szembeni elutasító tartás és a hetvenes években a tárgyiasság megerősödése hozott lírájába módosulásokat. A kritika hallgatagságának talán az a fő oka, hogy a Jékely-versek a hatvanas, hetvenes években továbbra is (vagy egyre inkább) szépek és bölcsék – de nem okoznak szenzációkat, botrányokat. Verseitől megbűvölt, kitartó értékelői sem akadtak kortársai közt az egyetlen Szerb Antalón kívül, akik több alkalommal írott művekben vállalták volna titkainak fűrkészését. Pedig nagyon lényeges módosulásokat észlelhettek volna például szerelmi lírájának alakulásaiban, bölcseletében és lélekismeretében. Valóban, nem kezdett mindig valami látványosan újba: mintha egyetlen, nem túlméretezett, de így is egbe törő templomot épített volna egész életében. Annak rendje és módja szerint be is fejezte, szerintem évszázadokra szólóan, ha nem is feltűnő helyen, a főváros központjában, hanem egy kevésbé forgalmas, csöndes és meghitt, fás-virágos negyedben, ha van még ilyen a temetőkön kívül.

* * *

Klasszikusan veretes, olykor patinás, Kosztolányitól, Krúdytól és erdélyi vadőröktől, ha ugyan nem vadorzóktól³ tanult magyarsággal írt verset és prózát egyaránt, a Janus Pannonius, illetve az Árpád-házi királyok meg az erdélyi fejedelmek deákjaitól vagy Jókaitól egyáltalán nem idegen latinossággal megtűzdelve. Nemcsak „deákos” fordulatokra, hanem Horatius-, Ovidius- és Martialis-féle disztichonjaira is gondolok, amelyek jól simulnak a leggyakrabban használt, nyugat-európai jambusokban és anapestusokban írt, rímes versei közé. Úgy méghozzá, hogy a természetes magyar beszédhangsúly egy pil-

lanatra se sérüljön, s még a mai székelyek nyelvében is fölbukkanó, régmúltra utaló alakzatok (terelgeté, valának) és más ódonságok is tetszetősebbek legyenek, mintha mindent simára aszfaltoztak volna egy régi városka magvában, ahol nem betonon, hanem macskaköveken lépdelünk több áhítattal. Hagyományokat tisztelő, zeneiségre kényes verselésén csak annyit lazított idő korában, hogy a szabályos disztichont hexametroid „szabad” verselésre cserélte, például *A budai szobrok köszöntése* című ódájában (1974), amellyel Zolnay László nevezetes késő gótikus szoborleleteit köszöntötte. Vagy a jambust magyarosan ütemezhető trocheusukra váltotta, mint a többi közt a *Kőkirálynő, lámpafényben* című, francia gótikus templomi márványalakot idéző, édesanyjának arcvonásait asszociáló versében. Verskultúrája a hagyományok egyénien kezelt mivoltával ismerszik meg teljes mélységében – talán éppen a szabályosságba csempészett szabálytalanságok miatt. Ezek sokszor még jobban jellemzik a bel canto mestereit, mint a kottai pontosság, gondolkunk csak Rilke *Duinói elégiáira*.

Stílusáról szólva nem sorolhatom föl, ki mindenki hatott Jékely gazdag költői nyelvére és észjárására (Shakespeare-től, Ronsard-tól és Petőfőtől Baudelaire-ig, Adyn, Reviczky-n át Rilkéig, Apollinaire-ig, Kosztolányiig és tovább). Mivel azonban még kevesen vették észre, külön kiemelném Berzsenyi sugallatát, nemcsak versformáinak tökéletessége miatt (az antik négy- és többsoros strófaszervezeteket Jékely ritkán használta), nem is egy-két Berzsenyi-versből vett idézetéért – inkább az *Idő*öz való viszonyáért.

Jékelyt mint a hangulatok nagymesterét, a kritikai szakma felületes képviselői „hangulatlírikusnak” tartják, mert ilyen irányú képessége a legláthatóbb tulajdonsága. (Micsoda művelője ennek, hogy csak legismertebb remekére, a *Futballistákra* utaljak! Nem mintha ott nem jelenne meg egyúttal az elmúlás gondolata is.) Joggal emlegetik még a halálsejtelem és a szerelem költőjének. Ez ugyancsak jogos, és nem szorítja be őt a Verlaine-követő „impreszionisták” lírai kategóriájába (ez Szabó Lőrinc szava a *Nyugat* első költőnemzedékének egy részéről), mert a szerelem és a halál, így párba állítva is, a líra örök, avulhatatlan témája (már az első világgöltő, Sappho legismertebb sora: „Meghalok érted”). Ugyanúgy, mint az én mibenlétének a kérdése, amely angolnaként siklik ki a filozófusok kezéből, akárcsak a szerelem. A Jékely által némelykor nagybetűvel írt *Idő* viszont olyan természetű, amellyel a filozófia jószerivel csak a XX. században kezdett behatóan foglalkozni; a poéták mindig többet tudtak, azaz sejtettek róla, mint a bölcselek. Itt van mindjárt Berzsenyi (Szerb Antal szavával „az ihletett költő”), akinek *A közéleti tél* vagy *Temető* című verse szerintem Jékelynek olyan fontos tanuló oskolája lehetett, mint édesapjának híresen dallamos verselése, természetimádata, erdélyisége vagy családiassága. Vagy mint a korai Kosztolányi „freudista” gyerekkorkultusza, Tóth Árpád hangulatfestő művészete. (Az időt illetően, ha csak futólag is, említenem kell egy másik nagy múltbeli példát is, Katona József meglepő, ontológiai felfogásban írt *Idő* című költeményét.) Saját múltjának feltárásában a XX. századi Jékelyt a freudizmus kevéssé, a gyerekkori emlékvilág s a kulturális és történelmi hagyomány viszont igen-igen foglalkoztatta, ezért az emlékezés költőjének is tarthatjuk.⁴ Mindez az *Idő* iránti érzék „külön idegvégződéseinek” köszönhető, ahogy méltatói már megírták. Berzsenyinek ez a passzusa: „Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül, / S minden míve tűnő szárnya körül lebeg! / Minden csak jelenés; minden az ég alatt, / Mint a kis nefelejcs, enyész” – mintha őt szólította volna folytatásra, akárcsak Petőfi híres sora a „haldokló hatyúúm, szép emlékezet”-ről. Nem csupán a magyar líra magaslati pontjai ezek Jékely nagy időverseivel együtt, hanem sza-

batos jellemzés a görög mitológia egyik legnagyobb istensége, Kronosz hatalmáról, mely éppúgy uralkodik a keletkező és széthulló galaxisokon, mint a kis nefelejcse a hangyán. Egyszerű képszerű meghatározás egy filozófiai alaptényezőről: az időben való létezésről, amelyről úgy vélem, a modern filozófiában Bergson és Heidegger mondta eddig a legfontosabbakat. Jékely akár tudatosan, akár önkéntelenül a bergsoni elmélethez állt közel, ahogy a francia prózában Proust, a magyarban Krúdy, versben az örege-dő Illyés Gyula.

A kritikusnak is kiváló költő-kortárs, Határ Győző ezt jegyezte föl angliai emigráció-jában: „Jékely Zoltán az a trubadúr, akinek – hölgye szerelmi nyűgös gondján túl – a heideggeri létrémület az eltöltője. Középkori illuminációról lelépő varjúlábú dalmok ő; de erdélyi nosztalgiába oltott zsongító romantikáját halványkék halántékszínre er-ezi a modern idők neuraszténiája”.⁵ A Heidegger-utalás jogos, a lét és idő éppúgy össze-kapcsolódott Jékelynél, mint a filozófusnál. A költő különös módon egyesítette a kései romantika holdvilágos temetői hangulatot és a vadregényes vagy kies tájképet a modern ontológiai érzékenységgel. Bergson szavával a szív óraketyegéséből megsejtett élettartam szemléelője, megfigyelője és kifejezője volt ő, és a Határ Győzőtől említett „neuraszté-nia” alighanem ebből a különleges szenzibilitásából eredő szorongásra utal. Ez a lélek-mélyi mélabú azonban az Erdélyből Budapestre elszármazott Jékely esetében nem csu-pán a siheredként megismert, modern nagyvárosi élet űzöttségéből ered (az csak följobb csigázta hajlamát), hanem vele született, kamaszkori eredetű „adottság”, de így is, csak-ugyan, az egzisztencializmus felé mutat. Jékelyre nem jellemző, hogy filozófiákhoz ido-mulva fejezte ki érzéseit vagy meglátásait, de a korszellem, amelyet kiszűrt a világból, éppúgy nyomot hagyott költészetén, mint a XX. századi filozófiákon. A szorongás, ag-gódás jelen van igen jelentős szerelmi lírájában éppúgy, mint az Erdély-nosztalgiájában és a magyarságára vonatkozó kollektív tudatában s érzelmeiben.

Érzelmessége – amelyet a nájmódiak sokallnak, vagy túl szentimentálisnak vélnek – rendkívül gazdagon rétegezett. Kritikusai „hozzáállás” kérdése, hogy melyik jelzőt hasz-náljuk szívesebben a fogalombokorból: szenzibilis, emocionális vagy szentimentális. Leg-jobb persze a magyarul hangzó megkülönböztetés: nem érzélgős, hanem érzelmes. Jel-lemző rá, amit egy fiatalembernek tanácsolt: ha még nem olvasta Sterne *Érzelmes utazását*, pótolja mulasztását. (Ez történetesen nekem szólt, oly régen, amikor még nem is tudtam, hogy irodalmár leszek. Az első nagy ösztönzést tőle kaptam, ha csak egy-két beszélgetésünk-ből is, meg *Zugliget* című regényéből, amelyet gyerekként olvastam. No-ta bene: az angol mű első, Kazinczy-féle fordításának címe magyarul: *Sterne érzékeny uta-zásai*. A modern változat, az *Érzelmes utazás* Határ Győző műve.) Jékely szívből énekelt, mint a párjukat hívó énekesmadarak vagy az éjszaka tücskei. Érzelmi skálája a megha-tottságtól, nosztalgiától és a részvétől a lovagiasan férfias szenvedélyességig s a közélet kényes helyzeteiben a védekező vívóállásba helyezkedő önértettségig terjedt. Meglehe-tősen erős, olykor vaskos verseiben az erotika. Ahogy Görögország isteneire gondolok, a zeuszi nemzedék előttiékből kell választanom legfontosabb ihletőit. Nem Apollón és Dionüszosz közül kerülnek ki ők, mint ahogy Nietzsche különböztette meg a költők két alaptípusát. Inkább Kronoszt, Erószt és Thanatoszt (a halál szellemét) vallotta urának, egyrészt *Az Idősárkányhoz*, másrészt *A legelső leány után* s a *Lidércűző*, harmadrészt a *Seol ellen*, a *Házsongárdi éjszaka* vagy az *Óda a gyászlovak emlékezetére* költőjeként – sok, na-gyon sok verscím kívánczik még ide. Az „Idősárkány”-ról még el kell mondanom, hogy

a Szent György napján, április 24-én született költőnek, „Szent György-komplexum”-a volt, ahogy egy versének címében megvallotta; sok művében megjelenik az Idősárkány-nyal, az elmúlás és a halál tudatával vívott küzdelme. Erősen lekötötte a halálérzés, mégsem volt egy pillanatra sem belenyugvó, mint Madách Imre *A halál költészete* című versében. Jékely költészetének sugallata szerint föl kell vennünk a küzdelmet a lebírhatatlan erővel is, erőnk és képességeink szerint, egyéni, nemzeti és általános emberi értelemben egyaránt (dolgozatom elején ez utóbbiért és schopenhaueri hangulatkultuszáért említettem Reviczkyt). Jékely küzdő fegyvere az írás volt, a mindenkori kiállás a szépségért, emberségért–magyarságért, kultúránkért, ember és kozmosz, magyar és nem magyar, férfi és nő viszonyának harmonikusabbá tételéért. És milyen nagyszerűen látta ennek a harcnak nemcsak a hősi, „lovagi” oldalát, hanem groteszk vetületét is, amikor megírta *Sárkányhalál Csomaszentgyörgyfalván* című verses dramolettjét vagy bábjátékszövegét! Hogy Ceaușescu bukásakor miért nem tűzték műsorra mindenütt, odahaza Erdélyben – és idehaza, ahol csak lehetséges –, azt föl nem foghatom, márpedig ha költőnk megéri 1989-et, akkor, bizonyisten, a diadalok diadalát éli át, amiért népmesei látomása valóra vált. Fegyvertárából a „carpe diem” epikureista, horatiusi eszköze sem hiányzott: rövidre szabott életünk minden napjának gyümölcsét le kell szakítanunk. Nemcsak nőkkel és borral, mint a Rembrandt-házaspár festményén, hanem zenében, tájakban, apró virágokban gyönyörködve is.

Szerelmi költészetében azért nem csak a sóvárgást és a rajongást énekelte meg gyönyörűen: meglehetősen érzéke volt a pajzán groteszkhez – olvassuk el a többi közt az *Elefánt-szerelem* vagy a *Füledt májusi est* című versét. Az utóbbi fohásza Erőszhoz: „...add nekem egyetlen éjszakáját / Egy vérbő, tettekész török basának!”. Ezek, persze, már nem a szemérmes fiatalkori líra dalai, inkább a meglett férfi szenvedélyes életöröme és hedonizmusa. A *Kiűzetés a paradicsomból* nemcsak a veszteségről vall, hanem az édeni lét belülről kitanult ismeretét is elárulja. Hosszasan sorolhatnám még szomorkásan is szívderítő emlékezéseinek és álmodozásának példáit. Itt-ott a költő-humorista játékos képzelgését is fölfedezhetjük, amely önironikus voltában is komolyan veendő, mert életelvéből fakadt. Figyeljük ezt a középkori, keresztes lovagi költészetbe nem éppen illő részletet: „Ó, belezuhanni Zsuzsába, / ahogy a föld álmos husába / zuhan belé egy vad, kreol / éjszakában a meteor!” Milyen igaza volt Hegelnek, amikor a romantikus túlzásokban megsejtette az iróniát...

Figyeljük ezt a versrészletet *A halász és a hal* című verséből: „...mikor az ember a homok-
ra / vonszolja szép áldozatát, / diadalittasan nevet, / kimond egy asszonyi nevet / s a villan-
tót újra bedobja” (1962 körül). Ez bizony, ha még oly finom áttételességgel is, valóságos Don Juan-i vallomás. Érzelmi skálája a legszélesebbek közé tartozik irodalmunkban: ugyanennyire gazdag a megperzselő lelkeséget, a szerelem mulékonyságát és csak ezzel a „csekély” fenntartással öröknek tartott imádatot kifejező versekben. Nem győzöm csodálni őszinteségét, amikor megvallja gyalogságait. Például azt, hogy a szépségtől könnyen fellobbanó férfiként voltaképpen a szerelembe szerelmes, mint a türelmetlen párkeresést minduntalan újrakezdő kamasz. S mennyire hálás egy-egy viszonszerelemért, amelyben a halhatatlanságnak (vagy az idő megállításának) a pillanatát már elérte, de az ilyen rálatálások gyönyörét más-sal újból szeretné átélni. „A búcsúzást mindig nagyon szerettem” – írta huszonkét évesen. Mi ez, ha nem az életművészet egy neme, amely magában hordja az istenek büntetését, Tantalusz kínjával sújtva az ambrózia és a nektár megízlelőjét?

Ahogy szerette az erős testiséget és az erotikát, „az erősebb lét közelében” érezvén jól magát, ahogy Rilke mondaná, úgy társadalmi közérzetében is észrevehető a magyarság megmaradásáért való aggodalom belső láza, majd a letaglózó háborús gaztettek fölötti felháborodása. S meredek vonalú érzelmi lágörbőjén a zokogó gyász az odaveszett barátokért, Szerb Antalért s más íróársakért, a néprajztudós Mikecs Lászlóért s a többiekért. Az intenzív érzelmi élet híve volt akkor is, ha alkataban egy fokkal több a melankolikus, mint a szangvinikus hajlam – de mindkettő igen magas szinten megvolt benne, tüzet-vizet váltogató idegéletének és sorsának megfelelően. Erdélyiségében semminő agresszív indítást nem találunk sem 45 előtt, sem utána, csak a gyerekkorból ismerős tájak örömteli fölismerése, majd egyre inkább a honfitársaink lakta területek féltése jellemzi megrendítő magyarságverseit, melyekből kisebb antológiát is összeállíthatnánk. Durva igazságtalanság volt, amikor erdélyi műemlékeink és magyar nyelvű honfitársaink féltéséért nacionalistának bélyegezte meg őt a háború utáni politikai stréberség az akkoriban dívó kompromittáló írásokban. Igaz, ezt nemcsak vele, hanem még sok költőtársával, pl. Weöressel szemben is elkövezték, akit, akárcsak őt, még szándékos félremagyarázásokkal sem keverhettek a sovinizta vagy irredenta nacionalizmus gyanújába. Az országunk folytonosságát megtartó, a török- és Habsburg-vész idején megőrző és átmentő Erdélyi Fejedelemség kulturális hagyatékát féltette a magyarellenes rémtettektől, amelyek 1849-ben vagy 1920-ban, 1945-ben és később is érték ezt a földet. Ez az aggodás szól még egyik legerélyesebb – noha inkább sírásnak, mint vádnak hangzó – nagy versében, az 1937-es *Nagyenyed*, 1850-ben: „Hát ezt érdemli ez az árva nemzet, / hogy fája ne gyümölcsözzék soha, / s hogy bár kiömlött véréből teremnek, / másé legyen a bor, a gabona? / S a könyveket, melyeket úgy hozának / száztornyú városokból fiai, / kódexeket, mappákat, bibliákat / írástudatlan horda írta ki!” Ez a psalmusa éppúgy érvényes volt 1945 után mindmáig, mint amikor 1937-ben, Trianon következményeinek hatására megíratott. Megbecsülést érdemel az erdélyi költők közül más is – de ez a magasztos hang csak az olyan költőtalentumok sajátja, mint amilyen Jékely nemzedékében még a *Psalmus Hungaricus*, I–VI-ot író Dsida Jenő volt. Van egy túlságosan „tartalmi” szempontú költészetszemlélet, amely hajlamos a jót és a kiemelkedőt összetéveszteni az eszmék, érzelmek alapján. Költészetről lévén szó, elsősorban az esztétikai szempontok vezéreljenek bennünket még akkor is, ha (Schöpflin Aladárral mondva) a derék költőknek is lehet egy-egy nagy versük, mint a *Mikest* író Lévy Józsefnek, Gyóni Gézának (*Csak egy éjszakára küldjétek el őket*) vagy a néhány megrendítő verset ránk hagyó Reményik Sándornak. Jékely a Dsida-, Radnóti-, Weöres- és Kálnoky-rangú költőkhöz tartozik.

* * *

Olykor még a Jékelyvel rokonszenvező kritikában is látni vélem bizonyos értetlenség jeleit. Az irodalmárok egy része makacsul kevesli a magyar poézisben a filozófiát, viszont sokallja a lírát. Ebből én nemcsak a modern idők szavát, hanem a költészet iránti érzékenység hiányát is kihallom. Mondhatta Adorno, és mondhatták itthoni követői, hogy Auschwitz után nem lehet szonettet írni, de én ennek a gondolatnak csak az érzelmi jogosságát fogadom el. A tudós, gondolom, nem tilalomnak szánta sóhaját, mert különben ellenálló szellemiségű költői műveket is el kellett volna utasítania. Azt pedig egyenesen abszurdnak tartom, hogy hatvan-hetven évvel a háború után – valójában inkább az általános érzelmi szegényedés jeleként – egy-egy kiváló költő iránt sokan épp a *költőisége*

okán táplálnak ellenszenvet, és föltétlen filozófiai jelleget várnak el a lírikustól, sokszor esztétikán és etikán kívüli, politikai vagy ideológiai okokból. A festő ne festői, a balett-táncos ne kecses legyen – mondjam-e, hogy a filozófus ne bölcs, hanem hatásos legyen „a világ megváltoztatásában”, bárminő eszközökkel? A fentebb idézett Határ Győző modern gondolkodású kritikus és költő volt, ezért észrevette, hogy Jékely poétikusságában magvas filozófia rejlik, méghozzá a legmodernebb, részben történelmi, részben kozmikus távlatú időszemlélet – de még ő is némi iróniával kezelte a költő tudatosan vállalt trubadúrságát. Önmagában még helyénvaló is ez a trubadúrozás, hiszen egy-két helyütt Jékely maga is használta sajátmagára – mint a szerelmi költészet művelőjére – a „trubadúr” szót.⁶ Kár, hogy – a depresszió, a „neuraszténia” meglétének találó észrevétele ellenére – még Határ kritikájában is kevés a kellő distinkció. Jékely egyrészt a nők iránti rajongását hangolta a középkori énekesek stílusára, s ez éppúgy modern művelet, mint például Weöres *Psychéjének* remek stílusimitációi – másrészt a hazai kultúra református ága iránti hagyománytiszteletről Jékely a legőszintébb áhítat hangján írt a teremtésről vagy a különféle vallási tradíciókról is, noha csak nagy fenntartással nevezhetjük vallásos meggyőződésű költőnek. *Középkori metszetek* című sorozatában (I–V) szatírárt szánt a vakbuzgóságot elváró, de a kegyességet cinizmussal vagy szándékos tudatlansággal keverő magatartásra; ebben Kálnokyra hasonlított. Kétségtelen viszont: a vallásosság felfogásában alaposan eltért másik költőbarátjától, Weörestől, aki egyforma hódolattal írt a buddhai és a jézusi tanításról, s petrarcai himnuszt írt a Szűzanyáról. Jékely a kereszténységre mint műveltségre tekintett, ilyen értelemben volt „jó keresztényen”.

Nagymértékben vonzotta a középkori és általában az archaikus költészet, művészet vagy a sok száz éves városnegyedek hangulata. A templomok nagy versekre ihlették Nagyenyeden, Marosszentimrén, Kolozsvárott vagy Budán, akárcsak Rómában, Prágában és más külföldi városokban. Reményik Sándor a templomot s az iskolát féltette az elmagyartalanodástól, s ez közös benne és Jékelyben. A templom esztétikumot is hordoz, az egy nyelvűek közösségét tartja össze, fóruma a művészeteknek, költészetnek, zenének, képzőművészetnek, s még a puritán református templomban is kulturális múltunk megtartó erejét hirdeti, kezdettől fogva anyanyelvünkön. „Legjobban tetszettek nekem / a földön: nők és templomok” – írta (*A templom – Variációk*). Az Isten háza Jékely számára rendkívül fontos hangulati tényező is. Nem csupán múlt impresszióról van szó. Mondhatnám, a templom Jékelynek a művészetvallás egyik legbensőségesebb, minden gyarlóságtól és közepszerűségtől körülhatárolt helye. Költői megrendülése, amely az ihletettség állapotában tartotta őt, intenzitására tekintve az életüket Istennek ajánló szerzetesek, próféták imáival, zsoltáraival vetekszik. Poézisében sok a szomorúság, a temetői szemlélődés, a gyász, a melankólia, az elégikus merengés a végtelenséggel szembeni parányiségünk fölött – ez éppoly jellegzetes tulajdonsága, mint mesterének, Kosztolányinak. De akárcsak amaz, ő sem a sztoikus lemondás költője – legföljebb a sztoicizmus és az epikureizmus határán egyensúlyozott, illetve ettől a képzeletbeli határvonaltól tért el hol erre, hol arra. Számos verse a boldogtalanságról szól, de legtöbbször a jól ismert örömhöz és gyönyörökhöz viszonyítva. Műveinek nagy része egyenesen boldogságkeresőnek mutatják őt, a fausti fajtából – gyakori, nagy csalódásokkal sújtottan, az élet rövidsége és az emberi lehetőségek biológiai és metafizikai behatároltsága fölött merengve, költői értelemben „siratva” a gyerekkort, a halott ismerősöket, barátokat és szellemi példaképeit vagy éppen Erdélyt, a szülőföldi tájat, a természetet, a régi Várat, Óbudát,

a Tabánt. Habár korán érő költészetében eleinte előfordult némi szenvedés – a költői melankólia alkalmainak kedvéért –, ám ez halálosan komolyra fordul már a háború előszeleit szeizmográfszerűen érzékelő, nagy verseiben – az *Öcsémnek* vagy az abesszin–olasz háborút kárhóztató *Apoteózisban*, s a világháború csapásainak hatására nemegyszer vörösmartyas erővel, irtózással és keserőséggel írt a leigáztatásról, az Erdélyből Nyugatra menekülő, földönfutóvá lett magyarokról, a halál csillagával megjelöltek, majd a hadifoglyok végeláthatatlan menetéről.

* * *

Szólnom kell még intellektualitásának közvetett jellegéről. Mert ha nem is igen ismerik el verseinek filozófiai vonatkozásait, azért el kell ismerni, hogy meglátásainak és érzelmeinek komolyan veendő bölceleti sugallata van. Elsők között említem az *Ebnaton álmát*. Előljáróban ejtenem kell pár szót Jékely egyik nagy ihletőjéről, az álomról is. Habár költészetében a realiztikus megjelenítés uralkodik, s formai fegyelmzettisége és hagyománytisztelete klasszicista vonásokat hordoz, azért az álmait rögzítő és romantikusan színező-értelmező lírikus egyenesen szürrealisztikusnak nevezhető az *Ebnaton álma*ban s még több helyen, holott az izmusok – az inkább modern, mint modernista vagy avantgárd(ista) Apollinaire-en túl – nem túlzottan lelkesítették. A fáraó *álmáról* van szó, nem történelemidéző, a felvilágosult, műpártoló uralkodót élénk citáló műről. Ez pedig a képzelt szabad röptét s a túlzásokkal markánsan kifejezett gondolatok futamait tette lehetővé a költőnek. Elképzeli, hogy az istennek tartott király, a despota megrémül saját, álombeli fölismerésétől: attól, hogy semmi sem örök, sem a hatalmas piramisok, sem ő maga, akit istenként tisztelnek alattvalói. Egyszer majd leomlanak a kőből rakott gúlák, amelyekben a fáraók – így ő maga is – bebalzsamozva várják, hogy elenyésszenek a sivatag porában. Nem igaz, amit a papok az öröklétről hirdetnek, a világ mindenestül széthullik, megsemmisül. Ez a kétségbeesés tölti ki az álomból fölriadt uralkodó elméjét: a megvilágosodás a villámcsapás őrzítő erejével éri. Szembesülés ez a vers azzal, amit Jékely kozmikus költészete, főként időszemlélete sugall a *Csillagtoronytól* a *Madár-apokalipszis*ig sok nagy versében: az emberi lét múltó átmenet a semmiből a semmibe. Ez a tragikus tudás okozza mindnyájunk szorongását, ha csak nem találunk ideig-óráig valamilyen feledtető vigaszt. A gyermekkori ártatlanság kora és nagy természetélményei óta a művészet-műélvezet és a szerelem testi-lelki gyönyörűsége oldja valamennyire ezt a tragikus gyötrelmet, ezt érdemes őriznünk emlékezetünkben. Ez nem csupán kikövetkeztethető Jékely költeményeinek egymást sokszor cáfoló rendjéből. Az *Epiketosz nevében* (1962) a maga tömör nyolc sorával arra int, hogy tudjunk lemondani arról, ami rajtunk kívül álló okokból elérhetetlen: fogadjuk el bölcs megnyugvással, hogy vágyainknak csak egy kis része váltható valóra, s az „Idősárkánnyal” akkor sem végezhetünk, ha helyállunk ellene az élet szerelmével és alkotó munkánkkal. ◀

JEGYZETEK

- 1 „Írószobám”, 1977. Kérdező Garai Gábor. In *In memoriam Jékely Zoltán – Az én országom*. Nap Kiadó, 2002. Széchenyi németül írta naplóját, s Jékely nagy művészi értéket és műfordítói feladatot látott benne.
- 2 Ld. uo.

- 3 Uo., *Pisztráng-balet* című versével kapcsolatban emlegeti a költő azt a gyerekkori csatangolásai alkalmával megismert öreg hal- és vadászót, aki a horgászás titkaiba, köztük a ritka halnevekbe beavatta.
- 4 Számos versének mottója lehetne Petőfi e két, variáltan ismétlődő sora: „Oh lassan szállj, és hosszan énekelj, / Haldokló hattyúm, bús emlékezet!...” (*Tündérvilág*, 1846) A nagy modern emlékezők közül Krúdy mellett Thomas Mann és Marcel Proustot is nagyra becsülte, Manntól fordított is.
- 5 Líra, in Határ Győző: *Irodalomtörténet*, 527. old.
- 6 „Én voltam az utolsó trubadur: / toronyablak alatt hányszor daloltam! / Ha meghalok, Armant de Ventadour / ölel keblére – tán nem a pokolban!” – írta egy árnyalatnyi öniróniával *Testamentum II.* címmel (1947). Iróniája azonban itt sem a trubadúri alkatára vagy szerepválasztására, hanem az ártatlanságára vonatkozik.

ALFÖLDY JENŐ (1939) irodalomtörténész, kritikus. A Nemzeti Tankönyvkiadó nyugalmazott főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *A megszenvedett éden* (2010).